

ОСОБА ПОТЕРПІЛОГО ВІД ІНТЕРНЕТ-ШАХРАЙСТВА, ВЧИНЕНОГО УЧАСНИКАМИ ОРГАНІЗОВАНИХ ЗЛОЧИННИХ ОБ'ЄДНАНЬ

Крижевський А.В.,
*кандидат юридичних наук,
докторант науково-дослідної лабораторії
з проблем протидії злочинності
навчально-наукового інституту поліцейської діяльності
Національної академії внутрішніх справ
ORCID: 0009-0001-9646-1359*

Крижевський А.В. Особа потерпілого від інтернет-шахрайства, вчиненого учасниками організованих злочинних об'єднань.

Актуальність теми зумовлена тим, що інтернет-шахрайства, вчинені організованими злочинними групами, характеризуються підвищеною суспільною небезпекою та значними наслідками. Досліджено, що такі злочини мають тривалу природу, здійснюються у великих масштабах, ретельно плануються заздалегідь і передбачають чіткий розподіл ролей між учасниками. Встановлено, що ефективна протидія інтернет-шахрайствам вчиненими організованими злочинними групами, потребує підвищення обізнаності суспільства щодо сучасних шахрайських схем, які зловмисники постійно адаптують до актуальних потреб сьогодення. Успішна протидія цим злочинам можлива лише за умови глибокого вивчення соціально-психологічного портрета потенційної жертви та її рівня критичного мислення. Інтернет-простір створює сприятливе середовище для взаємодії злочинців із потенційними жертвами завдяки можливостям онлайн-спілкування. Доведено, що уразливість і підвищена тривожність громадян у воєнний час, а також складне матеріальне становище лише полегшують для шахраїв реалізацію схем із заволодіння грошима, майном або цінностями інших осіб. Це становить серйозну загрозу для безпеки громадян, що може призводити до значних фінансових втрат і погіршення суспільної стабільності. Встановлені ключові чинники віктимної поведінки потерпілого від інтернет-шахрайства, вчиненого учасниками організованих злочинних об'єднань. Метою даної статті є аналіз специфічних рис соціально-психологічного портрета осіб, які стають жертвами шахрайства, вчиненого організованими злочинними групами в інтернет-просторі. Практичне значення роботи полягає у тому, що встановлення типових характеристик зазначених осіб може слугувати підґрунтям для оптимізації не лише методів розслідування таких злочинів, а й заходів профілактики та організаційної протидії. Формування узагальненого портрета жертви шахрайства дає змогу ідентифікувати дієві способи запобігання таким злочинам, а також удосконалити методику виокремлення з кола спілкування потерпілого осіб, які потенційно можуть належати до злочинної групи. Наукова цінність дослідження полягає у визначенні соціально-психологічних характеристик осіб, постраждалих від інтернет-шахрайства, що вчиняється організованими злочинними угрупованнями. Отримані узагальнені дані щодо соціально-психологічного портрета жертв інтернет-шахрайства створюють підґрунтя для розроблення профілів потерпілих залежно від типу шахрайських дій. Це, своєю чергою, сприятиме вибору ефективних стратегій попередження подібних злочинів стосовно конкретних груп потенційних жертв.

Ключові слова: інтернет-шахрайство; електронно-обчислювальна техніка; інтернет-мережа; соціально-психологічний портрет; особа потерпілого; маніпуляція, організоване злочинне об'єднання.

Kryzhevsky A.V. The identity of a victim of Internet fraud committed by members of organized criminal associations.

The relevance of the topic is due to the fact that Internet fraud committed by organized criminal groups is characterized by increased public danger and significant consequences. It has been studied

that such crimes are of a long-term nature, are committed on a large scale, are carefully planned in advance and involve a clear division of roles between participants. It has been established that effective counteraction to Internet fraud committed by organized criminal groups requires increasing public awareness of modern fraudulent schemes, which criminals are constantly adapting to the current needs of the present. Successful counteraction to these crimes is possible only with a deep study of the socio-psychological portrait of a potential victim and their level of critical thinking. The Internet space creates a favorable environment for the interaction of criminals with potential victims thanks to the possibilities of online communication. It has been proven that the vulnerability and increased anxiety of citizens in wartime, as well as the difficult financial situation, only make it easier for fraudsters to implement schemes to seize money, property or valuables of other people. This poses a serious threat to the safety of citizens, which can lead to significant financial losses and deterioration of social stability. The key factors of the victim behavior of a victim of Internet fraud committed by members of organized criminal groups have been established. The purpose of this article is to analyze the specific features of the socio-psychological portrait of individuals who become victims of fraud committed by organized criminal groups in the Internet space. The practical significance of the work lies in the fact that establishing typical characteristics of these individuals can serve as a basis for optimizing not only methods of investigating such crimes, but also measures of prevention and organizational counteraction. The formation of a generalized portrait of a fraud victim allows us to identify effective ways to prevent such crimes, as well as to improve the methodology for isolating from the victim's circle of communication individuals who may potentially belong to a criminal group. The scientific value of the study lies in determining the socio-psychological characteristics of individuals who have suffered from Internet fraud committed by organized criminal groups. The obtained generalized data on the socio-psychological portrait of victims of Internet fraud create the basis for developing victim profiles depending on the type of fraudulent actions. This, in turn, will contribute to the selection of effective strategies for preventing such crimes in relation to specific groups of potential victims.

Key words: Internet fraud; electronic and computer technology; Internet network; socio-psychological portrait; victim's identity; manipulation, organized criminal group.

Постановка проблеми. У контексті повномасштабної війни Росії проти України, з огляду на складне становище (руйнування населених пунктів, втрати близьких, поранення та травми), громадяни стали значно емоційно вразливішими. Цим активно користуються зловмисники, які вдосконалюють шахрайські схеми, адаптуючи їх до сучасних реалій, і виманюють кошти у громадян як всередині країни, так і за її межами. Найболючішою сферою злочинної діяльності шахраїв є збори на допомогу військовим і тимчасово переміщеним особам. Кошти, які могли б бути спрямовані на порятунок життя й здоров'я людей у зонах бойових дій, закупівлю автомобілів, зброї, боєприпасів, медикаментів чи іншого спорядження, натомість опиняються в руках злочинців.

Сучасні шахрайські дії здебільшого здійснюються організованими групами, які ретельно готуються, заздалегідь розподіляючи ролі між учасниками. Така організованість робить шахрайство більш небезпечним, адже воно має тривалий характер і високий рівень прихованості. Значна частина постраждалих навіть не повідомляє правоохоронним органам про скоєні щодо них злочини.

Шахраї маніпулюють емоціями та психологічними станами своїх жертв, впливаючи на їхню довірливість, страх, відчай, прагнення якнайшвидше розв'язати проблему, співчуття й бажання допомогти. Серед чинників, що сприяють успішному вчиненню шахрайських дій, – необізнаність у використанні Інтернету, самовпевненість, недостатня поінформованість про сучасні схеми обману, а подекуди й жадібність або прагнення легкої наживи.

Стан опрацювання проблематики. Загальні питання вчинення інтернет-шахрайства в Україні розглядали такі вітчизняні вчені О.М. Брисковська, А.С. Габуда, Л.П. Гринько, Н.О. Думанський, С.М. Князєв, О.В. Кришевич, О.І. Кривенко, А.Б. Мізерак, Л.М. Прудка, В.Г. Телійчук, С.С. Чернявський, В.І. Шакур, С.В. Шапочка, О.М. Юрченко та інші. В наукових працях приділялась увага загальним аспектам злочинів у мережі Інтернет, а також інтернет-шахрайствам в мирний час. Незважаючи на суттєвий внесок вітчизняних вчених у вивчення означеної проблематики, особі потерпілого від шахрайства в мережі Інтернет вчиненого злочинним об'єднанням в умовах воєнного стану на сьогодні потребує подальшого наукового дослідження.

Метою статті є встановлення узагальненого соціально-психологічного портрета жертви інтернет-шахрайства, що вчиняється організованими злочинними угрупованнями, з метою сприяння подальшому розробленню ефективних шляхів його запобігання.

Виклад основного матеріалу. Найчастіше жертвами шахраїв стають молоді люди (18–24 роки) та особи віком понад 65 років. За даними опитувань, найпоширенішим видом інтернет-шахрайства є ошуканство під час купівлі чи продажу товарів в Інтернеті – із такою ситуацією стикався кожен другий респондент (52,74%). Другою за поширеністю шахрайською схемою є використання фішингових посилань (18,57%). У 12,04% випадків шахраї зламували акаунти в соціальних мережах, а в 10,18% – виманювали інформацію телефоном тощо [1].

У більшості випадків втрати коштів відбувалися через розголошення постраждалими даних платіжних карток, одноразових паролів для підтвердження операцій, а також інформації для входу до систем інтернет-банкінгу.

За результатами останнього дослідження Visa Stay Secure, кожен другий українець принаймні раз ставав жертвою шахраїв, а 17% – неодноразово. На сьогодні понад 70% українців не впевнені у власній здатності розпізнавати ознаки онлайн-шахрайства. Лише менша половина громадян перевіряє у повідомленнях правильність логотипів компаній та електронну адресу відправника [2].

Більшість потерпілих не звертаються до правоохоронних органів із повідомленнями про злочини, вчинені проти них. Зловмисники успішно використовують різноманітні психологічні прийоми впливу на жертв – зокрема експлуатують їхню довірливість, страх, емоційний стан, прагнення швидко вирішити проблему, співчуття, бажання допомогти. Серед чинників, що сприяють успішному шахрайству, також виступають жадібність, неуважність, низький рівень цифрової грамотності, надмірна впевненість у власних знаннях та незнання актуальних схем інтернет-шахрайства.

На основі аналізу 132 обвинувальних вироків у справах щодо шахрайства було виокремлено основні категорії потерпілих, які найчастіше стають жертвами інтернет-шахраїв або дій організованих злочинних об'єднань. Узагальнення цих груп дозволяє окреслити певні закономірності у виборі цільової аудиторії з боку злочинців та зрозуміти, чому саме ці категорії найбільш уразливі.

1. Особи, які володіють значними фінансовими або матеріальними ресурсами. Наявність у людини коштів або цінного майна часто привертає увагу шахраїв. У таких випадках вони використовують довіру потерпілих для заволодіння їхнім майном під виглядом надання допомоги чи надання певних послуг (наприклад, обслуговування побутової техніки, ремонт тощо) [3].

2. Власники нерухомості, насамперед з числа соціально незахищених груп населення. Ця категорія особливо приваблива для шахраїв у випадках, коли жертви мають обмежену здатність захищати свої інтереси через вік, фізичний стан або правову необізнаність. Найчастіше мова йде про людей похилого віку, осіб із вадами здоров'я, дітей-сиріт або недієздатних громадян. За статистикою, у 41% випадків жертвами шахрайства з нерухомим майном стають саме соціально вразливі групи [4, с. 48].

3. Особи, схильні до ризикованого інвестування та прагнення швидких фінансових вигод. Цю групу часто приваблюють пропозиції щодо участі у «високоприбуткових» проєктах, вкладенні коштів у фіктивні компанії чи «інноваційні» бізнеси. Зловмисники майстерно використовують рекламні прийоми для створення ілюзії надійності [5].

4. Покупці, які шукають товари за заниженими цінами. Через онлайн-платформи з продажу товарів шахраї розміщують оголошення з нереалістично вигідними умовами. Основна мета – отримання передоплати без наміру виконати зобов'язання [6].

5. Неповнолітні користувачі Інтернету. Вони стають жертвами шахраїв через недостатній життєвий досвід, довірливість та обмежену фінансову обізнаність. Саме ця категорія часто фігурує у справах про шахрайство у сфері купівлі-продажу недорогих товарів (велосипеди, гаджети тощо) [7].

6. Особи у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння. Зниження рівня критичного мислення та ослаблення самоконтролю у таких станах створює додаткові можливості для маніпуляцій із боку зловмисників [8].

7. Громадяни, які здійснюють благодійні перекази (донати), не перевіряючи достовірність інформації. Шахраї активно створюють фальшиві сторінки у соціальних мережах для збору коштів нібито на лікування чи підтримку військових, апелюючи до емоційної сфери громадян [9].

8. Особи, які страждають на тяжкі захворювання. Через вразливий емоційний стан і надію на одужання, такі громадяни часто купують медичне обладнання або препарати через Інтернет, стаючи об'єктами шахрайських схем з продажу неіснуючих товарів [10].

9. Особи похилого віку. Через вікові особливості (погіршення пам'яті, слуху, зору, порушення координації, зниження здатності критично мислити), саме ця категорія є особливо привабливою для телефонних шахраїв, які під виглядом працівників банків, Пенсійного фонду чи органів влади вводять потерпілих в оману [11].

10. Громадяни України, які мешкають у країнах Європейського Союзу та залучаються до організації міжнародних шахрайських схем. Зокрема, зафіксовано діяльність так званих «кол-центрів», які здійснюють обманні дзвінки громадянам країн ЄС з метою отримання доступу до їхніх банківських рахунків і подальшого заволодіння коштами [12].

Узагальнення наведених груп дає підстави стверджувати, що організовані злочинні угруповання ретельно вивчають психологічні та соціальні особливості своїх потенційних жертв. Використання емоційних тригерів (довіри, страху, співчуття, бажання допомогти, прагнення швидкого збагачення тощо) у поєднанні з технічними засобами (IP-телефонія, фейкові акаунти, підроблені документи) значно підвищує ефективність шахрайських дій. Визначення типових соціально-психологічних портретів потерпілих є важливим для подальшої розробки ефективних заходів профілактики, формування інформаційної безпеки населення та вдосконалення методів розслідування таких злочинів.

Основний принципом шахрайства є введення жертви в оману через створення довірливих стосунків. Використовуючи цю довіру, шахраї переконують потенційного потерпілого за різних обставин добровільно передати йому гроші, майно чи права на певні цінності [13, с. 103].

У контексті інтернет-шахрайства, особливо вчиненого учасниками організованих злочинних об'єднань, вивчення віктимної поведінки набуває особливого значення. Віктимна поведінка, що створює сприятливі умови для злочину, але не є його причиною, формується комплексом взаємопов'язаних чинників. Їхня систематизація дозволяє глибше зрозуміти механізми впливу на потенційну жертву.

Ключові чинники віктимної поведінки включають:

1. Корисливі мотиви та прагнення до швидкої вигоди. Значний відсоток потерпілих (за даними, до 23% через «жадібність та корисливість» та 14% через «відсутність звички та мотивації до праці») демонструють схильність до некритичного сприйняття пропозицій, що обіцяють легке збагачення або високу вигоду при мінімальних зусиллях. Це активізується ілюзією швидкого зиску, що нівелює критичне мислення.

2. Психологічна вразливість. До цієї категорії належать: слабка воля та байдужість до власної долі (до 17%), що виявляється у пасивності та зниженій здатності протидіяти зовнішньому тиску; нездатність усвідомлювати мотиви діяльності та контролювати власні дії (до 19%), що вказує на імпульсивність, недостатній рівень критичного мислення та схильність до ірраціональних рішень під впливом емоцій.

3. Емоційні маніпуляції та альтруїстичні мотиви. Організовані шахраї активно використовують психологічний вплив, експлуатуючи: хвилювання за здоров'я і життя близьких (до 12%), що робить особу надзвичайно вразливою до шантажу та тиску; бажання допомогти іншим людям (до 15%), яке використовується через фіктивні схеми «допомоги» чи «благодійні» фонди.

4. Когнітивні та поведінкові особливості. До них відносяться: некритичне ставлення до ситуації та легковірність, що виявляється у недостатній перевірці інформації та надмірній довірі; надмірна самовпевненість, яка призводить до ігнорування потенційних ризиків; неувважність та недбалість, особливо щодо безпеки особистих даних та фінансових операцій; низький рівень обізнаності у сфері кібербезпеки, що проявляється у незнанні сучасних шахрайських схем та недотриманні правил цифрової гігієни.

Зазначені чинники функціонують не ізольовано, а в комплексі, створюючи багатогранний профіль віктимності. Розуміння цих аспектів є фундаментальним для розробки ефективних превентивних заходів та підвищення кібербезпекової стійкості населення у боротьбі з організованим інтернет-шахрайством.

Висновки. Дослідження особи потерпілого від інтернет-шахрайства, вчиненого учасниками організованих злочинних об'єднань, виявляє багатоаспектний характер цього феномену, що вимагає комплексного підходу до його розуміння та попередження.

1. Віковий та соціальний профіль потерпілих. Інтернет-шахрайство непропорційно вражає певні вікові групи: молодь (18–24 роки) та осіб похилого віку (понад 65 років) виявляються найбільш вразливими. При цьому, соціально незахищені групи, такі як власники нерухомості з числа

літніх людей, осіб з інвалідністю, дітей-сиріт, а також особи, які страждають на тяжкі захворювання, часто стають мішенню для організованих шахраїв через їхню обмежену здатність до самозахисту та підвищену психоемоційну вразливість.

2. Типологія шахрайських схем та механізми викрадення даних. Найпоширенішими видами інтернет-шахрайства є ошуканство під час купівлі/продажу товарів (52,74%), використання фішингових посилань (18,57%), злам акаунтів у соціальних мережах (12,04%) та виманювання інформації телефоном (10,18%). Ключовим фактором втрати коштів є розголошення потерпілими конфіденційних даних, таких як відомості платіжних карток, одноразові паролі та дані для доступу до систем інтернет-банкінгу, що свідчить про ефективність маніпулятивних технік злочинців.

3. Низький рівень обізнаності та правової реакції. Значна частина українців (понад 70%) не впевнені у своїй здатності розпізнавати ознаки онлайн-шахрайства, а менше половини перевіряють базові елементи безпеки повідомлень, як-от логотипи чи електронні адреси відправника. Крім того, більшість потерпілих не звертаються до правоохоронних органів, що створює «темну» цифру злочинності та ускладнює ефективну протидію.

4. Комплекс віктимних чинників. Віктимна поведінка формується під впливом різноманітних чинників, що використовуються організованими шахраями:

корисливі мотиви та прагнення до швидкої вигоди: схильність до некритичного сприйняття високоприбуткових пропозицій (до 23% через «жадібність»);

психологічна вразливість: слабка воля, байдужість до власної долі (до 17%) та нездатність критично оцінювати ситуацію або контролювати власні дії (до 19%);

емоційні маніпуляції: експлуатація страху за близьких (до 12%), співчуття та бажання допомогти (до 15%), особливо у схемах збору «благодійних» коштів;

когнітивні та поведінкові особливості: некритичність, легковірність, надмірна самовпевненість, неуважність, низький рівень цифрової грамотності та незнання сучасних шахрайських схем.

5. Системний підхід організованих злочинних угруповань. Організовані злочинні об'єднання ретельно вивчають психологічні та соціальні особливості потенційних жертв, застосовуючи цілеспрямовані маніпулятивні техніки у поєднанні з технічними засобами (ІР-телефонія, фейкові акаунти). Це дозволяє їм ефективно вводити жертву в оману та заволодівати коштами чи майном.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ільченко Л. Найпоширенішим шахрайством в Україні під час війни стали продажі в Інтернеті. *Економічна правда*. 2023. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2023/10/9/705242>.
2. 7 із 10 українців переймаються, що їхні близькі можуть стати жертвами онлайн-шахраїв – свіже дослідження Visa «Платіть безпечно». URL: https://www.visa.com.ua/uk_UA/about-visa/newsroom/press-releases/prl-13092023.html.
3. Вирок Октябрського районного суду м. Полтава від 06 квіт. 2017 р. у справі № 554/1164/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/66014991>.
4. Павлова Н.В. Теоретичні засади методики розслідування шахрайства, пов'язаного з відчуженням об'єктів нерухомого майна громадян: монографія / Н.В. Павлова, Д.А. Птушкін, К.О. Чаплинський. «Гельветика», 2019. 190 с.
5. Вирок Комунарського районного суду м. Запоріжжя від 12 січ. 2024 р. у справі № 0814/13257/2012. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116554505>.
6. Вирок Самарського районного суду м. Дніпропетровська від 14 вересн. 2023 р. у справі № 206/3468/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113771018>.
7. Вирок Фрунзенського районного суду м. Харкова від 01 квіт. 2020 р. у справі № 645/961/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88545294>.
8. Вирок Кобеляцького районного суду Полтавської області від 24 вересн. 2024 р. у справі № 532/2141/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121917942>.
9. Вирок Самарського районного суду м. Дніпропетровська від 14 вересн. 2023 р. у справі № 206/3468/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113771018>.
10. Вирок Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області від 17 вересн. 2024 р. у справі № 344/16009/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121654931>.

11. Вирок Білоцерківського міськрайонного суду Київської області від 10 лют. 2021 р. у справі № 357/10124/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94891192>.
12. Вирок Заводського районного суду м. Дніпродзержинська Дніпропетровської області від 18 квіт. 2024 р. у справі № 208/4411/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118579783>.
13. Кришевич О.В. Кримінально-правова характеристика потерпілого від шахрайства. *Актуальні питання виявлення та розкриття злочинів Національною поліцією: вітчизняний та зарубіжний досвід* : матеріали круглого столу (м. Київ, 19 лют. 2020 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ. С. 102–105 с.